

ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד

ה ר ב א ה ר ו ן א י י ז נ ט ל

הרב מתחקה אחר מקומה של שכם במחלוקת בין בית יהודה לבית יוסף, ובין הפתיחות לתרבות החיצונית המאפיינת את יוסף לבין ההתכנסות בעולם התורה המאפיינת את יהודה, ובכך את רעיונה של חנוכה

א. פתיחה

על הפסוק "ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד" אומרים חז"ל: "שם כבוד מלכותו" ראשי תיבות 'שכס', "לעולם ועד" ראשי תיבות ל"ו - כנגד ל"ו הנרות שמדליקים בשמונת ימי החנוכה. יש, אם כן, להבין מה הקשר בין שכס לבין חנוכה.

מה מקורו של השם שניתן למועד זה - "חנוכה"? יש אומרים שהוא על שם חנוכת המזבח שחנכו החשמונאים את המקדש המחולל (מהרש"א). דורשי רשומות דרשו 'חנוכה' - משום שהנס של פך השמן אירע בכ"ה בכסלו. בעל "שיבולי הלקט" אומר שהשם רומז לכך שחננו מהמלחמה בכ"ה בכסלו. חז"ל, במקורות קדומים יותר, אמרו שחנוכה בכתוב חסר יוצא "חן כה" - דהיינו שיש לעצור באות העשרים וחמש, וכן חנוכה שבא אחר כ"ד יום בחודש כסלו, הרי זה כנגד כ"ד אותיות בפסוק "ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד". יש לנסות ולהבין מה פירושו של קשר זה? עוד אומרים חז"ל שבפסוק

⁸¹ נערך על פי שיחה שהועברה בישיבה.

המעיד על אחדות ה' - "שמע ישראל ה' אלוקינו ה' אחד" - יש כה' אותיות, וגם זה רומז לחנוכה. מה היא המשמעות של הרמז הזה?

עוד יש לשאול על הרמז שהוזכר לעיל שראשי תיבות של "שם כבוד מלכותו" עולה "שכם"? ! והרי שכם הוא מקום הפילוג – שם מכרו האחים את יוסף ושם היה פילוג הממלכה בימי רחבעם, אם כן כיצד שכם נקשרת למעלת האחדות, הנרמזת במספר האותיות בפסוקים? הייתכן הדבר שדיבורים על אחדות יופיעו במקום שהוא סמל לפלגנות?

והנה בגמ' בסנהדרין קב' ע"א מצינו: "תנא משום רבי יוסי: (שכם) מקום מזומן לפורענות: בשכם עינו את דינה, בשכם מכרו אחיו את יוסף, בשכם נחלקה מלכות בית דוד". יש לדעת שכל מדרש של חז"ל איננו סתמי. חז"ל לא התכוונו לתת תזכורת לכל הפורענויות שהיו בשכם, שהרי הם לא ציינו את כל מה שאירע בשכם. העובדה שהם ציינו את שלשת הדברים הללו בלבד, מלמדת שיש קשר בין שלשתם. יש, אם כן, להבין מה הקשר? הקשר בין שני האחרונים מובן: פילוג הממלכה שהיה בימי רחבעם וירבעם, כשנפלגו בית יוסף ובית יהודה, היה תוצאה ממכירת יוסף על ידי אחיו, כשיהודה הוא זה שעומד בראש האחים במכירת יוסף בהציעו "לכו ונמכרנו לישמעאלים וידנו אל תהי בו", אבל לא מובן מה הקשר בין אלו לבין זה שבשכם עינו את דינה? גם הקשר בין השניים האחרונים אומר דרשני יותר מאשר הפשט, שהרי ברור ששורשי הפילוג של הממלכה נובעים משורשים פנימיים יותר, לא מסתם קנאה או איבה מחמת אירוע שאירע שנים רבות קודם לכן.

על מנת להבין מאורעות גדולים לעומקם יש צורך לחזור אל הראשית. אם נחשוף את השורשים נוכל לדעת מהיכן צמחו הפירות הללו.

ב. שנים עשר השבטים

שורשי הפילוג בישראל צמחו בבית יעקב. יעקב היה שורש האחדות, אבל במציאות חייו, נוצרה האפשרות לפילוג. עד ימיו של יעקב אבינו היה קיים בבית אברהם חוק הבחירה והדחייה (כוזרי מאמר ראשון פסקה צה) – אחד נבחר והשאר נדחים. לאברהם היו שני בנים – ישמעאל נדחה ויצחק נבחר, ליצחק היו שני בנים – עשיו נדחה ויעקב נבחר. והנה ליעקב היו שנים עשר בנים. הייתה אפשרות שהחוק ימשיך לפעול, אחד ייבחר וכל השאר יידחו. זהו פשר המאבק של האחים נגד יוסף, מפני שחשבו שהסיבה שיעקב מוסר ליוסף את כתונת הפסים היא משום שהוא הנבחר, וממילא התוצאה הייתה: "ויקנאו בו אחיו", ולכן הם ביקשו להמיתו מפני שהם חשבו שבחירה זו עתידה להמיט עליהם אסון.

אלא שיעקב לא התכוון לבחור ביוסף ולדחות את השאר. אדרבה, כאשר הוא הלך להקים את משפחתו, הוא בירר עניין זה, האם גם אצלו יתקיים חוק הבחירה והדחייה¹. יעקב הקים משפחה שלמה, מכף רגל ועד ראש. כשנולד נקרא יעקב, לשון עקב, ואחרי המאבק עם המלאך שמו ישראל, לשון ראש. זאת אומרת הוא היה דמות שלימה מעקב ועד ראש, ולכן יעקב מכונה "איש תם", שלם, בכל המובנים, גם במובן שאצלו אין פסולת בין הבנים.

אלא שאצלו הופיעה בעיה אחרת. הגמרא בפסחים (ק"ט, ט, ב) אומרת: "דרש רב עזריא, זימנין אמר ליה משמיה דרב, זימנין אמר ליה משמי דרב אשי: מאי דכתיב 'ויגדל הנער ויגמלו' - עתיד הקדוש ברוך הוא לעשות סעודה לצדיקים ביום שיגמל חסדו לזרעו של יצחק. לאחר שאוכלין ושותין נותנין לו לאברהם אבינו כוס של ברכה לברך לברך, ואומר להן: איני מברך, שיצא ממני ישמעאל. אומר לו ליצחק: טול וברך! אומר להן: איני מברך, שיצא ממני עשו. אומר לו ליעקב: טול וברך! אומר להם: איני מברך, שנשאתי שתי אחיות בחייהן, שעתידה תורה לאוסרן עליי". הבעיה בעובדה שיעקב נשא שתי נשים היא שאלו שתי אמהות ראשיות, דהיינו השבטים לא יוצאים משורש אחד, אלא משני שורשים², וכיוון שהמקור הוא שתי אמהות הרי שגם המהויות שונות – "כרחל ולאחא אשר בנו שתיהן את בית ישראל", שתיהן בונות את בית ישראל, אבל רחל זה דבר אחד ולאחא זה דבר אחר. שתי מהויות שונות אלו באות לפי מדרשי חז"ל, לידי ביטוי בילדיהן, כשכל אחד תופס את ה"פלך" של אימו. מה שיותר בעייתי זוהי מערכת היחסים שבין יעקב לבין נשותיו. אצל אף אחד מהאבות לא מתוארת מערכת כה מפורטת. כידוע, האמהות הן אלו שנתנו בדרך כלל את השמות של השבטים. והנה בשמות ילדיהן הן הביאו לידי ביטוי את מערכת היחסים שבינן לבין יעקב. בין לאחא לבין יעקב מתקמת מערכת יחסים קשה – שנאה: "כי שנאה אנוכי", רגשות קנאה באחותה, תשוקה – "עתה ילווה אישי אליי", "הפעם יזבלני אישי". כל השמות של בני לאחא מבטאים רגשות עמוקים מאוד, קשים מאוד, ביחסים שבינה לבין יעקב.

מערכת יחסים זו אינה מופיעה בין יעקב ללאחא בלבד אלא גם בין יעקב לרחל. רחל הייתה עקרה וביקשה מיעקב: "הבה לי בנים ואם אין מתה אנוכי". תגובת יעקב הייתה מאד ייחודית: "ויחר אף יעקב ברחל". תיאור שכזה לא מצאנו בשום מערכת יחסים של אחד מהאבות עם אחת האמהות. זוהי עובדה

¹ תנחומא פרשת ויצא סימן ד': "ויקח מאבני המקום. חשב בלבו זקני אברהם משתי נשים הוליד צדיק ורשע, יצחק צדיק וישמעאל רשע, ויצחק אבא מאישה אחד הוליד צדיק ורשע, אני שאטול ארבע נשים, כמה רשעים יהיו ממני, א"ל הקב"ה ח"ו כולך יפה רעיתי ומום אין בך (שיר השירים ד' ז'). כיון שהשכים בבוקר מצא את האבנים כולם אבן אחת, נתבשר שמטתו שלימה, שנאמר וישכם יעקב בבוקר וגו' (בראשית כח יח), א"ל הקב"ה חייך כשם שהאבנים הללו נעשו כולן אחת, כך בניך כולם צדיקים, שנאמר כי עם אבני השדה בריתך וחית השדה השלמה לך (איוב ה' כ"ג)".

² שתיים שהם ארבע, שהרי לכל אחת יש שפחה, אבל מאחר והשפחות שייכות לאמהות, יש למעשה רק שתי אמהות.

שצריך להכיר בה. לכל אחד מהאבות הייתה מערכת יחסים מיוחדת עם אשתו, ואצל יעקב זו הייתה מערכת יחסים מיוחדת עם שתי נשים, כשהאחת אהובה והאחרת שנואה. זו מערכת יחסים מפותלת מאוד שעוברת אל הבנים ולכן הבנים של לאה כואבים את כאב אמם.

כאשר לאחר מות רחל, יעקב מעביר את מיטתו לאוהל בלהה, הולך ראובן הרואה בצערה של אימו, ומעביר את המיטה לאוהל אמו. הכעס הגדול של יעקב על בנו הבכור מופיע בגלוי רק בצואת יעקב: "פחזו כמים אל תותר", וראובן נדחה במפורש מהבכורה. תגובה דומה מופיעה גם כלפי לוי ושמעון שרומסים את רצון אביהם כשהם הורגים את אנשי שכם כתגובה על אונס דינה, מעשה שהוא בניגוד מוחלט לרצונו של יעקב. יעקב תולה בשני האחים הללו את שורשי הפילוג בישראל, משום שגם לאחר מכן הם אלו שמפעילים את כל האחים במכירת יוסף, כפי שיעקב מטיח בפניהם: "שמעון ולוי אחים כלי חמס מכרותיהם, בסודם אל תבוא נפשי בקהלם אל תחד כבודי, כי באפס הרגו איש וברצונם עקרו שור, ארור אפם כי עז ועברתם כי קשתה, אחלקם ביעקב ואפיצם בישראל". מאחר והם גורמי המחלוקת, לכן יעקב מחלק אותם בין כל השבטים ולא נותן להם נחלה שבטית.

שנים עשר האחים הם קומה שלימה – "יעקב איש תם" – יעקב שלם, הוא וביתו בונים מבנה מושלם של אומה. חז"ל מדמים את שנים עשר השבטים לשנים עשר איברים פנימיים וחיצוניים של גוף האדם, וכל אחד ואחד מהשבטים הוא אבר בגוף – אחד הוא המוח ואחד הוא הלב וכו', קיימת חלוקה מוגדרת. יעקב מגדיר את המהויות ואת התפקידים של כל אחד, בברכתו לבניו לפני מותו. כמו כן מופיע שם תאור הנחלה שיש לכל אחד בארץ ישראל. הוא גם מסדר את הסדר שלהם – מי בראש ומי בסוף. וכשבניו נושאים את מיטתו לא"י לקבורה, הם נושאים אותה במדויק לפי הסדר שיעקב אביהם קבע להם לפני מותו. סדר זה דומה למפת הנחלות, וכך הוא סדרם של השבטים כשהם חונים סביב המשכן במדבר. המיקום איננו מקרי, על פי גורל, אלא על פי התפקיד שיש לכל אחד ואחד במבנה הכללי של בית ישראל. מכאן שאם חסר מישהו – זוהי נכות, שהרי חסר איבר בכלל ישראל. יחד עם זאת עולה הקושי לכלול את כולם יחד, שהרי כל אחד מהשבטים הוא בעל אישיות משלו, בעל רצונות, בעל שאיפות? איך כוללים את כולם יחד, איך מתפקדים? איך יוצרים הרמוניה? זו השאלה הגדולה. אצל אדם בודד בדרך כלל יד ימין לא מסוכסכת עם יד שמאל, אך כשיש שנים עשר שבטים איך מובילים אותם יחד למשימה אחת גדולה?

ג. מלכות וחאפייניה

הפתרון לבעיה נמצא במלכות. מלכות איננה "צורת שלטון" כפי שחושבים. מלכות זוהי מהות שמובנה הוא: מבנה מסוים שמגדיר את היחסים שבין הפרטים השונים. מלכות משמעותה שציבור לא רק מקבל חזון וצביון, אלא כל פרט ופרט מקבל תפקיד מסוים בתוך המערכת. מלכות הקובעת את היעדים

וקובעת את התפקודים של כל חלק וחלק במערכת – זו מלכות אמיתית. על ידי כך היא לא רק מאפשרת לכל פרט לבטא את עצמו, שזו השאיפה של כל יחד ויחיד, אלא היא גם מרכיבה את כל הפרטים יחדיו, והשלם הוא יותר מאשר סך כל הפרטים, כי כל פרט גם כאשר הוא ממלא את כל השאיפות שלו מופיע עדיין בהופעה פרטית, בתחום מוגדר וצר. לעומת זאת כאשר כל הפרטים מופיעים ביחד נוצר מבנה שיכול להפיק הרבה יותר.

מכאן אנחנו באים להגדרת המלכות. המלכות היא המבנה. היא זו שמחברת את כל האיברים, והיא כשלעצמה אין לה שום דבר. היא לא דבר, כי אם היא עוד איבר הרי היא שווה לשאר האיברים. היא לא יד ימין ולא יד שמאל, אלא זו שמארגנת את כולם, מפיילת את כולם, זאת אומרת נותנת לכל אחד את המקום המדויק שלו. לכן מלכות נקראת כל: "לך ה' הגדולה (=חסד) והגבורה והתפארת והנצח וההוד כי כל בשמים ובארץ, לך ה' הממלכה וכו'" – "כי כל" זו מידת "יסוד" שלאחריה באה מידת ה"מלכות". בעולם הספירות אלו שני העולמות שכוללים את כל העולמות, כמו כלה, מלשון כוללת, וכן כנסת ישראל, מלשון כונסת, "לך דודי לקראת כלה" – כנסת ישראל נקראת כלה משום שכוללת את הכול. המלכות עצמה אין לה מקום כשלעצמה, היא רק כוללת את כולם.

אומרים חז"ל: "דוד המלך – לית ליה מגרמיה כלום", המלכות אין לה מעצמה כלום. וזה פשט המדרש הבא: "זה ספר תולדות אדם. העביר לפניו כל הדורות, הראהו דוד חיים חקוקין לו ג' שעות, אמר לפניו: ריבוננו של עולם, לא תהא תקנה לזה? אמר: כך עלתה במחשבה לפני. אמר ליה: כמה שני חיי? אמר ליה: אלף שנים. אמר ליה: יש מתנה ברקיע? אמר ליה: הן. אמר ליה: ע' שנים משנותיי יהיו למזל זה. מה עשה אדם, הפסיק את השטר וכתב עליו שטר מתנה וחתם עליו הקב"ה ומטטרון ואדם. אמר אדם: ריבוננו של עולם, יפיות זו, מלכות וזמירות הללו נתונות לו במתנה ע' שנה שיחיה יהא מזמר לפניך, וזה שאמר הכתוב "הנה באתי במגילת ספר כתוב עלי"³. עומק המדרש הוא שדוד אין לו חיים מעצמו, אין לו מציאות עצמית, הוא כולו מלכות – "דוד מלך ישראל". מלכותו מביאה לידי ביטוי את הכוחות כולם, ולכן היא נמשלה ללבנה, כי ללבנה אין אור עצמי, היא מקבלת את אורה מאחרים. המלכות היא אוצר שמקבל את מה שיש אצל האחרים. את כולם היא אורזת, מסדרת ושולחת לביצוע תפקיד מסויים, וכך מביאה לידי ביטוי את כולם. כמו שהלבנה מביאה לידי ביטוי את אור החמה, כך המלכות מביאה לידי ביטוי את כל הכוחות שכפופים למלכות. לכן מלך שאומר "אני אעשה ואני אצור" וכו' – הוא לא מלך. מנהיג הוא מי שאוסף את כולם.

מי ראוי להיות מלך? נדמה היה שדגם המלך יקבע על פי דמותו של שאול שהרי הוא נמשח ראשון, אבל שאול רק נשאל למלוכה, הוא לא היה בעל הבית על המלוכה אלא נלקח לצורך ביצוע תפקיד

³ ילקוט שמעוני בראשית רמז מ"א. לכן אדה"ר חי 930 שנה ודוד 70 שנה. וע' מדרש תהילים מזמור צ: "ימי שנתינו בהם שבעים שנה, כשנתינו של דוד".

מסויים, כמו אדם ששואל חפץ ומחזיר אותו אחר שעה. מלכות שאול נקראת מלכות שעה, מלכות פרוזדור. לעומתו, מלכות דוד היא מלכות נצח. דוד הוא הדוגמא, לכן תמיד מופיעה ההשוואה "היה כדוד אביו" או לא.

מה ההבדל ביניהם? חז"ל במדרשים אומרים ששואל היה צדיק יותר מדוד, שאול היה צנוע מאוד כפי שמתואר שהלך להסך רגליו במערה לבד, ואילו כשדוד מכרכר ומפוזז לפני ארון ד' מיכל בת שאול אמרה לו שהוא נגלה כאחד הריקים. דוד ענה שהוא מבטל עצמו לפני ד', הוא כאחד העם, הוא מייצג את העם, "לית ליה מגרמיה כלום", עצמיותו, כבודו, הם כלום בעיניו. "וליכי חלל בקרבי" אמר דוד המלך, שהיה מגדולי הענווים. דוד רמז למיכל ששואל הוא אומנם צדיק, אבל הוא חושב על עצמו. הדבר בא לידי ביטוי כאשר התעורר מאבק בין שאול לדוד על המלכות. שאול ידע שדוד נמשח תחתיו, וכי שמואל הדיחו מהמלכות ונתנה לדוד. אם כל עניינו כמלך היה לשרת את כלל ישראל, והוא הודח ממלוך על ישראל – הוא היה צריך לפנות את מקומו לראוי ממנו, אבל שאול רדף את דוד להכותו נפש. הוא החזיק במלכות בכוח, נראה היה שהוא עדיין מלך, עדיין לובש את לבוש המלכות, אבל זו הייתה רק קליפה חיצונית.

לעומתו – דוד המלך, למרות שכבר נמשח לא נדחף למלוכה גם כאשר היו לו הזדמנויות להאיץ את עלייתו לכס המלכות, שהרי המלך מבטא את רצון העם, ואילו הוא עצמו "לית ליה מגרמיה כלום", לכן עליו להמתין עד שהעם ימליך אותו. שתי הזדמנויות היו בידו להכות את שאול ורדפו, כשהקב"ה הסגיר את שאול בידיו, פעם אחת במערה בעין גדי, ובפעם השנייה בגבעת החכילה. לא היו אלה סתם הזדמנויות, שהרי אנשיו אומרים לו שרואים בגלוי שהקב"ה מסגיר את אויבו בידו, כגון בגבעת החכילה כשרואים בעין שתרדמת אלוקים נופלת על המחנה. אבל דוד אומר: "מי אשר ישלח ידו במשיח ד' ונקח", הוא לא נדחף. דוד אומר שכשיגיע, אם יגיע, המועד שבו העם ירצה בי – אזי אהיה מלך, כי מלך הוא מי שבאופן טבעי, העם בוחר בו למלך. ואכן, בתחילה באו אליו רק זקני יהודה וביקשוהו למלוך והוא מלך על יהודה בלבד, לאחר מכן הוא חיכה, ישב בחברון שבע שנים, עד שבאו אליו זקני ישראל והמליכוהו על כל ישראל. וכשהוא הודח מן המלוכה במרד אבשלום הוא קיבל עליו את דין העם ובאותה תקופה הוא התכפר בשעירה כהדיוט, לא כמלך. דוד סבור היה שכיוון שהעם נטה אחרי אבשלום הריהו כאחד העם שכן מלכות אמת לא תופסים בחוזק יד.

יש להבין מהיכן צמחה התובנה הזו, המנוגדת לכל הידוע לנו על המלוכה בתולדות העמים?

ד. הודאה ויודוי

הרמב"ם כתב את ספרו "היד החזקה" בדיוק על-אנושי, והנה את דיני הלל כתב בהלכות חנוכה, ולא בהלכות מועדים של שמחה כגון חג הסוכות. מהסדר האדיר של הרמב"ם אנחנו למדים שישנם ימים שיש להם מהות – יש ימי שמחה, יש ימי זיכרון, לכל מועד בישראל יש הגדרה. מהותם של ימי החנוכה

שהם ימי הלל והודאה, כך מופיע בברייתא במסכת שבת וכך גם כותב הרמב"ם. באופן פשוט הכוונה היא לומר שימי החנוכה הם ימים שאומרים בהם הלל, ומודים לה' ב"על הניסים".

מהו גדר "הודאה"? הרב הוטנר כותב בספרו "פחד יצחק" (חנוכה) שכידוע כשאדם מודה למישהו הוא אומר: 'תודה רבה'. באמירה זו מונחת הודאה – במובן של הודאה במקצת - שהוא קיבל דבר מה שהיה חסר לו. לפעמים, כאשר גם הצד הנותן הוא בעל רגש, ואומרים לו 'תודה רבה' הוא משיב: 'על לא דבר'. מה פירוש הדבר, והלא הוא קיבל דבר-מה? אלא שהוא רוצה להוריד את העומס שמוטל על כתפי המקבל, המרגיש שצריך לומר תודה רבה, ולכן הנותן אומר: אתה לא חייב לי. אם כן, הודאה באה מתוך תחושה של חסרון שהאחר השלים לי.

השורש של הודאה – י.ד.ה – באופנים אחרים קרוב למילה וידוי. וידוי זוהי מדרגה גבוהה יותר, לא רק הכרה בחסרון, אלא הכרה בחטא. את שם ההודאה בישראל נושא יהודה, כאמור "הפעם אודה את ה'". ויש לשאול, וכי על הילדים הקודמים לא צריכה הייתה להודות לה? תשובה לכך ניתנת במדרש: "כך אמרה לאה: שנים עשר שבטים עתידין לעמוד מיעקב, והרי אנו ארבע נשים ראיות לילד, לכל אחת ואחת שלש, שילדתי כבר חלקי הן, עכשיו כשהוסיף לי בן רביעי על חלקי בודאי הפעם אודה את ה'" (תנחומא ויצא ט). הרי שכשמקבלים דבר-מה יותר ממה שמגיע, אזי מודים לנותן. זאת אומרת שיהודה נושא בשמו את העומק של המושג הודאה. והנה יעקב אומר בברכתו "יהודה אתה יודוך אחיך", ופירושו חז"ל - סופו של דבר שיודוך אחיך שאתה הוא המלך, שהרי זה ההמשך - "ידך בעורף אויבך ישתחוו לך בני אביך", ובהמשך "לא יסור שבט מיהודה ומחוקק מבין רגליו". מדוע זכה יהודה למתנה הגדולה הזאת? כל המפרשים אומרים שלעומת האחים הגדולים ממנו שגילו חוסר אחריות, יהודה ניחן באחריות עצומה. לכן אחרי מכירת יוסף "וירד יהודה מאת אחיו", אומרים חז"ל שהורידוהו אחיו מגדולתו, בטענה שלא נהג באחריות, שאם היה מתנגד לא היו מוכרים, ולכן רואים בו אשם. ומדוע אין באים בטרוניה עם האחים הגדולים יותר? אלא שיהודה הוא בעל אחריות, שכן מלכות משמעותה אחריות. הטוען מלכות צריך להתרומם מעל המבט החלקי ולראות את כל התמונה כולה.

יעקב מוסיף ואומר בברכתו: "מטרף בני עלית" - יהודה חזר ועלה למעמדו כמנהיג השבטים. מתי? כשהוא שב לעצמותו והודה לתמר העומדת להיות מוצאת להורג. בהכירו את חותמו ופתילו הוא אומר היגד של הודאה: "צדקה ממני". חז"ל קראו זאת כך: "צדקה, ממני היא מעוברת", יהודה מתוודה שהעובר נוצר ממנו. במעשה זה בונה יהודה את מלכות ישראל שהרי לא רק את תמר הציל, אלא גם את פרץ, ומפרץ לאחר מכן יוצא דוד ומלכותו.

כל הדברים הללו קשורים זה בזה. הווידוי בא מאותו מקום שממנו באה ההודאה – בתחילה תחושת חסרון, שבעניין זה משמעה שאדם יודע שהוא לא נהג כראוי, ולאחר מכן מופיעה היכולת להתגבר על הדבר ולקבל אחריות. וידויו של יהודה היה כרוך בכושה גדולה, שהרי הוא היה אדם נכבד מאוד, ואין

זה מתאים שיזדקק לזו היושבת בפתח עיניים. אבל יהודה לא בורח מאחריות, למרות אי הנעימות הכרוכה בזה. אם היה שותק הסוד היה נקבר יחד עם תמר, וכפי שפירשו רבותינו את הפסוק "והיא מוצאת" - "שהייתה קרובה לאש כבר, ולא שלחה לו אלא ברמז אם לא היה מודה לא הייתה מפרסמתו" (תוספות בב"מ נט, א). גילוי האחריות העליונה באה מתוך היכולת העמוקה להופיע את השם, המהות, שניתנה בקריאת שמו של יהודה.

אותו כוח עובר לאחר מכן לדוד. ההבדל הגדול בין דוד לשאול, הוא ששאול כל הזמן בורח מאחריות, לכל נפילה יש לו הסברים - העם חמל, יראתי את העם וכו', אין לו את יכולת ההודאה. דוד לעומתו, כשחטא בחטא בת שבע אומר מיד: "חטאתי לה", משום שלדוד יש את כוח המלכות, כוח קבלת האחריות. האחריות היא כבדה מאוד, יש לה מחיר, שהרי אין בתנ"ך דמות שסבלה כמו דוד, אבל זה הוא התנאי היסודי של המלכות - לקבל אחריות גם על הכישלונות.

ה. השניות ופתרונה

המלכות של דוד היא מלכות נצח, אבל קדמה לה מלכות שעה - מלכות שאול, שבא מבניה של רחל, וקדמה לו מלכות יהושע⁴, שבא מבניו של אפרים בנו של יוסף. אי אפשר לדחוק את השעה. יהודה יהיה לבסוף מלך, אבל בינתיים המלך יהיה מבניו של יוסף. יש להבין מדוע כוח המלכות שייך גם ליוסף?

יש שניות במסכת החיים של עם ישראל. זהו קושי המלווה אותנו מאז ימי אברהם אבינו. כבר מאברהם אבינו נבחרנו לשמור דרך ה' לעשות צדקה ומשפט. במעמד הר סיני נצטוונו "לא יהיה לך אלהים אחרים על פני". משמעות הדבר היא שאנו צריכים לשמר את התרבות שלנו, את הייחוד שלנו כבני אברהם יצחק ויעקב. הבעיה היא בכך שעם ישראל הופיע בעולם לא למטרה לאומית פרטית, אלא "עם זו יצרתי לי תהלתי יספרו". המגמה של עם ישראל היא לספר את תהילת ה' בעולם, וסיפור תהילת ה' בעולם יגיע לתעודתו רק ע"י קשר עם אומות העולם, קשר של השפעה, אלא שקשר של השפעה הוא תמיד דו צדדי. יוצא שמחד גיסא קיימת תביעה להתבדלות מן הגויים ומאידך גיסא יש צורך בקשר עם הנכרים, זוהי השניות המובנית של בית אברהם.

הדוגמא למימוש המצב הדיכוטמי הזה באה לידי ביטוי בחיי יעקב. מצד אחד כשעשיו הציע לו: "אלכה לנגדך", יעקב לא רצה חיבור עמו, הוא אמר לו שילך לשעיר עד שיגיע אליו, לעתיד לבוא. מאידך גיסא, כשיעקב אבינו בא לשכם הוא קנה חלקת אדמה: "ויחן את פני העיר", ויחן מלשון חניה, הוא לא אורח לרגע, אלא נאחז במקום. לא רק זאת אלא גם זאת לימדו חז"ל: "ויחן את פני העיר - אמר רב: מטבע תיקן להם, ושמואל אמר: שווקים תיקן להם, ורבי יוחנן אמר: מרחצאות תיקן להם" (שבת ל"ג, ב),

⁴ עיין רמב"ם, הלכות מלכים פרק א הלכה ג' שליהושע היה גדר של מלך.

יעקב פיתח את התרבות הכללית. כל השיטה של מסחר במטבע זוהי המצאה של יעקב אבינו. יעקב התחבר לאנשי המקום משום שכך הוא הבין את הברכה והציווי לאברהם "והיה ברכה", "ונברכו בכך כל משפחות האדמה". תפקידו של זרע אברהם הוא ליצור מצב שבו כל האנושות כולה תתברך בו ועל ידו, ואין זה אפשרי ללא קשר. והנה אחר שיעקב יצר קשר דינה יצאה לראות בכנות הארץ ונאנסה. זו תוצאת החיבור התרבותי. ליעקב אין פיתרון למצב הזה.

בא יוסף והציע פיתרון, "אלה תולדות יעקב - יוסף", היכן שיעקב עזר - יוסף המשיך. יוסף ירד למצרים לא כמשפחה, אלא כבודד. הוא התנסה בניסיונות גדולים מאוד, שהגדול ביניהם הוא עם אשת פוטיפר, ויוסף עמד בתומתו והוכיח שאפשר להתחבר אל אה"ע, ולהישאר צדיק. חז"ל דרשו על יוסף את הפסוק "אהל שיכן באדם" - שיוסף שיכן את אהלו של יעקב באנושות. הוא עשה זאת על ידי שהוא הופך להיות מלך מצרים המושל בכל העולם העתיק. זאת הוא השיג על ידי שקיבץ בשנות הרעב את כל האוצרות של כל העולם לא לעצמו אלא למלכות. בלעדיו היה פרעה אבוד. יוסף הוא דוגמא למלכות, הוא הצליח ליצור באמצעים שונים, הן מבחינה כלכלית, והן מבחינה ביטחונית, מלכות שהפכה את מצרים למעצמה הגדולה ביותר בעולם באותם ימים.

אכן, גם יוסף הוא מלך. "רעדה אחוזתם שם חיל כילודה" - אלו השבטים, אמרו מלכים מדיינים אלו עם אלו אנו מה אכפת לנו, יאי למלך מדיין עם מלך "ויגש אליו יהודה" (בראשית רבה פרשה צג ד"ה כי הנה המלכים). בפרשת ויחי אמר יעקב: "תהינה לראש יוסף ולקדקוד נזיר אחיו" - הנזר הוא על ראשו של יוסף, גם הוא מלך, גם הוא מראה כיצד הוא רותם את כל הכוחות של האומה לצורך משימה מוגדרת, אמנם משימת הישרדות, אבל משימה חשובה מאד. ההכרעה של יעקב הייתה שמלכות יוסף תהייה מלכות שעה "קדקוד נזיר אחיו", ולאחריה המלכות של יהודה, שתהייה מלכות נצח, כפי שמפרשים חז"ל את הפסוקים "לא יסור שבט מיהודה ומחוקק מבין רגליו עד כי יבוא שילה ולו יקהת עמים" - מבוא המשיח והלאה - "לא יסור שבט מיהודה".

1. יהודה ויוסף

ב"שיחות הראי"ה" מובאת דרשה בסעודה שלישית שבה הציע הרב קוק זצ"ל פרשנות מרתקת לויכוח בין בני יעקב בדבר אופייה של השליחות שהוטלה על עם ישראל. מחלוקת רעיונית ומעשית הציגה שתי גישות בדבר הדרך שבה על עם ישראל לפעול: גישה אחת היא הגישה של יהודה שעליו נאמר "הייתה יהודה לקדשו", אמרה שעם ישראל צריך לבנות את המלכות שלו רק בתוך עצמו, תוך ריכוז כל הכוחות בעם ושמירת קדושתו המקורית. את זאת אי אפשר יהיה להשיג אלא רק מתוך התבדלות. ואכן, בעת שיעקב ובניו ירדו למצרים נאמר "ואת יהודה שלח לפניו יוסף להורות לפניו גשנה", על מנת שעם ישראל ישב מבודד בגושן, וזאת נעשה על ידי יהודה. אולם ישנה צורת מלכות אחרת - מלכותו של יוסף, הדוגלת בקשרים פתוחים עם אומות העולם על מנת להשפיע עליהם תוך כדי שמירה מפני

השפעה שלילית. יוסף אכן הצליח בכך וכפי שדרשו חז"ל את הפסוק "וישימני אלוקים לאדון על ארץ מצרים" – "שמתי את אלוקים לאדון על ארץ מצרים", ויחד עם זאת "הוא יוסף הצדיק מתחילתו ועד סופו". בין שתי הגישות הללו נע עם ישראל בכל ההיסטוריה שלו⁵. מכאן השניות שבתוכה נעה ההיסטוריה של עמנו, והיא גם יסוד הפילוג בתוכו.

מכאן מובן הקשר בין שלושת המקרים הגמרא מביאה "בשכם עינו את דינה, בשכם מכרו אחיו את יוסף, בשכם נחלקה מלכות בית דוד". בשכם מצינו אותה התלבטות של "ויחן" - יש חיבור בין בית יעקב לגויי הארץ, יעקב חונה בשכם, קונה קרקע, אבל התוצאה העגומה היא אונס דינה. "בשכם מכרו אחיו את יוסף" – להסברו של הרב מכירת יוסף הייתה על רקע הויכוח איך עם ישראל יקיים את ייעודו, על ידי התכנסות או על ידי חיבור מקיף לאומות העולם⁶. וזה גם שורש המאבק בין מלכות אפרים למלכות יהודה – מלכות אפרים פתוחה הייתה יותר להשפעות זרות.

ז. חנוכה ושכם

ימי החנוכה קשורים בפנימיותם ליוסף, דורשי רמזים מצאו רמז לדבר בדברי יוסף: "וטבוח טבח והכן" (בראשית מ"ג, ט"ז). מצירופה של האות ח' מהמילה טבח עם אותיות המילה "והכן" אפשר להרכיב את אותיות חנוכה, ועוד - "טבוח טבח" זה בגימטרייה 44 - כנגד 44 נרות החנוכה ביחד עם נרות השמש. מהי המשמעות הפנימית של הדברים?

תוכן הדברים שעסקנו בהם לעיל הוא יסוד המאבק של החשמונאים, המקנאים לשם ה', עם המתיוונים. שתי קבוצות אלו ייצגו שתי קצוות מנוגדים. המתיוונים היו שייכים לתפיסה שאמרה שיש להיפתח לתרבות היוונית, לקליטה של כל התרבות ההדוניסטית, ההלניסטית של מלכות יוון ומתוך כך להפנות עורף לקדושת בית ישראל. לכן מובן מה שנמצא כתוב במגילת אנטיוכוס שמתתיהו אמר לבניו שהם מזרע פנחס, המקנא לשם ה', השומר על קדושת המחנה.

ההתלבטות הנצחית היא, אם כן, כיצד בונים את בית ישראל, האם על ידי ניתוק מוחלט מכל הסובב, כדי שלא נהיה מושפעים חס ושלום, על מנת שלא נגיע למצב של שכם, ששם עינו בדינה, או שמא הפתרון הוא אחר?

אכן, הפתרון האחר רמוז בנבואת יחזקאל⁷. יחזקאל מדמה את החיבור שבין בית יוסף לבית יהודה כשני עצים שמקרבם אותם זה לזה עד שהם מתאחדים, ואלו שני המשיחים - משיח בן יוסף ומשיח בן דוד.

⁵ עיין "המספד בירושלים", ומאמר "למהלך האידיאות בישראל".

⁶ עיין שמועות ראי"ה פרשת וישב תר"צ, ועוד.

⁷ "דבר אליהם כה אמר אדני ד' הנה אני לקח את עץ יוסף אשר ביד אפרים ושבטי ישראל ונתתי אותם עליו את עץ יהודה ועשיתם לעץ אחד והיו אחד בידיי" יחזקאל ל"ז י"ט ועיין בהמשך הפרק.

דגם זה מציע שילוב בין מבנה הקדושה של יהודה, לבין המבנה של יוסף הצדיק. צריך לזכור שזהו הדבר שרצה יעקב, כאשר שלח את יהודה לפניו לגושן על מנת להיפגש עם יוסף. הדבר החשוב ליעקב הוא שמירת האחדות של ביתו, שמירת המבנה השלם של בית ישראל שלא יתפורר.

זוהי הסיבה שכשיוסף נפגש עם יעקב ונופל על צווארו, יעקב לא נופל על צווארו של יוסף. הז"ל אמרו שהיה קורא קריאת שמע (מדרש אגדה). מדוע דווקא באותה שעה? ובכלל, קריאת שמע הלא מופיעה רק בפרשת ואתחנן בשנת הארבעים במדבר? אלא, קריאת שמע היא קריאת האחדות החשובה כ"כ לבניית בית ישראל. האחים אומרים אותה כשהם סובבים את מיטתו של יעקב, והוא שואל אותם: שמא יש בלבכם דבר, שמא אינכם שלמים באמונתכם בה? והם עונים: שמע ישראל - דע לך, שה' אלקינו ה' אחד, ואז הוא יכול להכריז - "ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד" - מלכותו של ה' בעולם תתגלה כשאוורו של יעקב, אורו של בית ישראל המאוחד, יאיר בכל העולם כולו, ע"י שילוב כל הכוחות יחד, יהודה השומר על הקדושה הפנימית עם יוסף המחובר אל העולם הכללי. ולכן בעת הפגישה עם יוסף יעקב מדגיש את הצורך בשיתוף הכוחות.

זוהי משמעות מצוות הדלקת נרות החנוכה אשר על פי דינא דגמרא "מניח על פתח ביתו מבחוץ", ולמטה מעשרה טפחים. בחוץ שורר חושך ויש להדליק את הנר ולהאיר את רשות רבים, מקום שבו מסתובבים "תרמודאי" - כל מיני אנשים שפלים שצריך להעיר ולהאיר את דרכם. ויש זמן של שעת הסכנה שאז "מניח על שולחנו", זאת אומרת, שבמצב של סכנה רוחנית מהציאה החוצה על מנת להאיר שם, צריך לשמר את האור בפנים הבית "ודיו", גם דבר זה חשוב מאד. אמנם לכתחילה מניחים על פתח הבית מבחוץ ומאירים את המבואות האפלים. רק על ידי שמירת שני המצבים הללו אפשר להכריז - "ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד". שני מצבים אלו מזכירים את השניות שהתגלתה בשכם, וזה הקשר בין שכם לחנוכה שרמזנו עליו בתחילת דברינו.

כתוב במדרש (ילקוט שמעוני ישעיהו רמז תנב) שכשיעקב ראה בחלום את כל האומות שעולות ויורדות בחלום הסולם נתיירא. אמר לו הקב"ה: מדוע אתה מתיירא? גץ אחד יוצא ושורף את כולם. והנה המשנה בבבא קמא (ס"ב, ב) אומרת: "גץ שיצא מתחת הפטיש והזיק - חייב. גמל שהיה טעון פשתן ועבר ברשות הרבים, ונכנס פשתנו לתוך החנות ודלקו בנרו של חנווני והדליק את הבירה - בעל גמל חייב, הניח חנווני נרו מבחוץ - החנווני חייב; רבי יהודה אומר: בנר חנוכה - פטור". משל של גץ ששורף את הפשתן הנפוח והקל שהופיע בחלומו של יעקב המתיירא מאומות העולם, חוזר במשנה בדמות הלכה לגבי פשתן וגץ ונר חנוכה, משום שחנוכה מבטאת את המורכבות של שמירת קדושת ישראל, יחד עם קשר נאות עם העולם הסובב.

ח. "מאי חנוכה? דתנו רבנן"

השאלה הגדולה היא איך עושים את זה? איך מחברים ביחד את הגישות הסותרות של יהודה ויוסף. ראשית, צריך מודעות מפותחת לדבר. צריך לדעת שהמציאות בחוץ היא קשה, והיא מזמנת ניסיונות ללא הרף. איך מתמודדים עם הקושי הזה? מי שרוצה להיות יוסף, להתחבר את כל הטוב והיפה שבתרבות העולמית, מתוך שליחות, צריך לדעת שהניסיונות הם רבים וקשים. לשם כך צריך לצאת מחומש מהבית, צריך להיות צדיק. לא לחנם יעקב השקיע ביוסף את כל תורתו, הוא הכין אותו לקראת ההתמודדות, ולכן בשעת הניסיון "נראתה לו דמות דיוקנו של אביו" והיא ששמרה אותו מליפול. ככל שאפשר יותר להרבות ב-"היתה יהודה לקדשו", להתחמש בכוחה של תורה, באורה של התורה, האור שמחמם ומרומם, כך גם מתגדלת יותר היכולת להתמודד עם המציאות האחרת. צריך להיות מחוברים לתרבות האנושית, אבל עם מסננים של נפש דקות ביותר. ככל שנחזק את בחינת "היתה יהודה לקדשו" וזאת על ידי "ואת יהודה שלח לפניו... להורות לפניו גשנה" וכמדרש חז"ל "לתקן לו בית תלמוד, שמשם תצא הוראה" (רש"י שם), כך נקבל את היכולת לדעת מהו טוב ומהו הרע ולברר ולהאיר את דרכנו.

